
ԼԵՋՎԱԿԱՆ ՆՈՐՄ. ՆՈՐՄԱՎՈՐՄԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ

ՅՈՒՐԻ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Գրական լեզվի մշակման հարցերը մշտապես են եղել լեզվաբանների ուշադրության կենտրոնում: Եվ դա բնական է, քանզի լեզվական անընդհատ փոփոխությունների և լեզվի զարգացման ընթացքում ժամանակ առ ժամանակ խնդիր է առաջանում լեզվական իրողությունները կանոնակարգելու, գրական և խոսակցական լեզվի սահմանները հնարավորինս ճշգրտելու, լեզվական համապատասխան ձևերի ընտրությամբ ուղի հարթելու գրական լեզվի զարգացման համար:

Գործնականում լեզվի նորմավորման հարցերին այս կամ այն կերպ, այս կամ այն չափով առնչվել են բոլոր քերականները, ովքեր խոսք են ասել լեզվի զարգացման կամ լեզվի տարբերակային ձևերի մասին: Հարցը, սակայն, տեսական արծարծումների առարկա դարձավ ավելի ուշ՝ լեզուխոսք, լեզվական համակարգ-լեզվի կառուցվածք փոխհարաբերությունների և հատկապես լեզվի գործառական ու տարբերակային ձևերի ուսումնասիրման առնչությամբ: Հարցի գիտական ուսումնասիրության գործում մեծ ծառայություններ ունեն ռուս և չեխ լեզվաբաններից Վ. Շչերբան, Վ. Վինոգրադովը, Գ. Վինոկուրը, Ս. Օժեգովը, Լ. Վեդենսկայան, Լ. Բոգդանովան, Ի. Գոլուբը և այլք: Հայ լեզվաբաններից հարցին անդրադարձել են Վ. Առաքելյանը, Գ. Ջահուկյանը, Է. Աղայանը, Թ. Ղարաոյուլյանը, Լ. Եզեկյանը, Յ. Ջաքարյանը, Զ. Աղաջանյանը և ուրիշներ:

Տարակարծություններ կան և՛ հարցի տեսական ըմբռնումներում, և՛ լեզվի կանոնարկման կոնկրետ չափանիշների նախընտրություններում: Բայց եղած տեսակետներում, այնուամենայնիվ, առանձնանում են որոշակի մոտեցումներ, որոնք հիմք են տալիս լեզվական նորմ հասկացությունը բնութագրելու մի քանի էական հատկանիշներով և նորմավորման չափանիշների համար սահմանելու որոշակի ընդհանրական սկզբունքներ:

Լեզվական նորմ հասկացությունը, լեզվական նորմի զարգացումը: Լեզվական նորմը լեզվական միջոցների գործածության **համընդունված կանոններն են:** Լեզվի ձևավորման և պատմական զարգացման ընթացքում ստեղծվում ու մշակվում են օրինաչափություններ, որոնք ընդունելի և ընդհանուր են դառնում (համապարտադիր են) այդ լեզուն գործածող հանրության համար: «Լեզվական նորմը լեզվական միջոցների գործածության կանոններն են, որ ընդունված են բոլորի կողմից»¹: Լեզվի նորմավորումը հասարակական և հոգեբանական պահանջ է: Դրա հիմնական նպատակը փոխադարձ ընկալման հասնելն է, իրար հասկանալի լինելը, հաղորդակցվելը:

Լեզվական կանոնը **կայուն է** որոշակի ժամանակահատվածի համար:

---

¹ Радугин А. Русский язык и культура речи. М., 2004, с. 63.

Կանոնի այդ հատկանիշով է պայմանավորված լեզվական համակարգի կայունությունը: Առհասարակ լեզվական կանոնի կամ նորմի ձևավորումը և զարգացումը **հակասական ու բարդ գործընթաց է:**

Լեզուն **մի կողմից** ձգտում է պահպանելու մշակված, արդեն հաստատված կանոնը (նոր իրողությունները դժվար են մուտք գործում լեզվի համակարգ, դառնում հանրության սեփականությունը): Այս իմաստով լեզուն պահպանողական է, ավանդապահ: Հանրալեզվաբանության հիմնադիրներից մեկը՝ Ճանաչված գիտնական Ե. Պոլիվանովը, նկատում է, որ լեզվի զարգացումը արտահայտվում է նրանով, որ այն հնարավորինս քիչ ենթարկվի փոփոխության: Կուլտուրական **հանրության խնդիրը այն է, որ չարագացնի լեզվի փոփոխությունը:** Որքան բարձր է հանրության քաղաքակրթական մակարդակը, այնքան ավելի քիչ է փոփոխվում լեզուն²:

Մյուս կողմից լեզվի բնականոն զարգացումը իր հետ օբյեկտիվորեն բերում է փոփոխություններ կամ տեղաշարժեր: Նորմավորման որոշակի չափանիշներ բավարարելու դեպքում դրանք անհրաժեշտաբար ամրագրվում են լեզվում՝ որպես լեզվագործածության նորմեր կամ կանոններ: Նշանակում է լեզուն **հարաբերականորեն է կայուն:** Դա բխում է նրա՝ իբրև սոցիալական երևույթի բնույթից. լեզուն անընդհատ զարգացող, փոփոխվող իրողություն է: Ուղղախոսության և ուղղագրության մեջ փոփոխությունները առավելապես պայմանավորված են արտասանության և ուղղագրության մեջ ժամանակի ընթացքում կատարվող տեղաշարժերով, մասամբ նաև՝ օտար լեզուների ազդեցությամբ: Բառագիտական և շարահյուսական մակարդակներում նորմի փոփոխության հիմնական գործոնները հասարակական կյանքի զարգացումներն են, օտար լեզուների, ինչպես նաև լեզվի տարբերակային ձևերի (հայերենի դեպքում՝ գրական լեզվի երկու ճյուղերի՝ արևմտահայերենի և արևելահայերենի) ազդեցությունները: Ձևաբանական մակարդակում դրանք առավելապես պայմանավորված են լեզվի ներկառուցվածքային փոփոխություններով՝ գրական և խոսակցական լեզուների փոխհարաբերությամբ, բարբառների ազդեցությամբ, լեզվի գործառական տարբերակների զարգացմամբ:

Այն, ինչ այսօր նորմ է, վաղը կարող է նորմ չհամարվել: Պատմական զարգացման ընթացքում լեզվում նույն իրողության դրսևորման համար ստեղծվում է այլ ձև (կամ ձևեր). նախկին նորմը կարող է չանհետանալ, բայց նրա կողքին առաջանում է նորը: Դա պայմանավորում է նորմի այնպիսի մի կարևոր հատկանիշը, ինչպիսին տարբերակայնությունն է՝ զուգահեռ ձևի գոյությունը: Այդ իսկ պատճառով երբեմն դժվար է այս կամ այն տեղաշարժը կամ փոփոխությունը միանշանակ գնահատել **ճիշտ է, սխալ է, մերժելի է** և նման այլ բնորոշումներով: Պետք է հաշվի նստել կատարված էական փոփոխությունների հետ և գնահատումներում գործածել ավելի ճկուն, ոչ «կատեգորիկ» բնորոշումներ, օրինակ՝ **թույլատրելի է, նախընտրելի է, հանձնարարելի է** և այլն: Դա չի խախտում նորմը, այլ այն դարձնում է ավելի նուրբ գործիք լեզվական միջոցների ընտրության հարցում: Լեզվի նորմավորմամբ չափից ավելի տարվելը հակասության մեջ է

² См. у **Богданова Л.** Стилистика русского языка и культура речи. М., 2011, էջ 27:

մտնում լեզվի «իրական կյանքի» հետ. «Անսահման նորմավորումը լեզվի համար աղետավոր է. այն ամլացնում է լեզուն՝ զրկելով նրան ճկունությունից» (Լ. Շչերբա)³:

Լեզվում էական՝ համակարգային փոփոխությունները, սակայն, կատարվում են մեծ ժամանակահատվածներում: Ապացույցներից է, օրինակ, այն փաստը, որ **գրավոր հայերենը** գոյության շուրջ 1500 տարիների ընթացքում անցել է զարգացման (այսինքն՝ քիչ թե շատ էական փոփոխությունների) երեք շրջափուլ: Կամ՝ հայերենի **ուղղագրությունը** էապես փոփոխության է ենթարկվել ընդամենը մեկ անգամ: «Ամեն լեզվի մեջ,- գրում է Մ. Աբեղյանը,- լեզվական բոլոր իրողությունները (ֆակտերը), այսինքն հնչյունները, բառերի նշանակությունները և բառերի կապակցության, բառակազմության ու բառափոխության ձևերը որոշ օրենքներով միշտ և անընդհատ փոփոխվում են խոսողների բերանին խոսողների կամքից բխողովին անկախ: Այդ փոփոխությունը, սակայն, այնքան դանդաղ է կատարվում, որ խոսողների համար անզգալի է մնում. միայն առանձին անհատներ, որ սուր դիտողություն ունին և հետաքրքրվում են լեզվով, նույնպես և մասնագետ գիտնականները, նկատում են լեզվի մեջ իրենց կարճ կյանքի ընթացքում մտած փոփոխությունները: Մարդկանց մեծ մասն ուշադրություն չի դարձնում իրենց խոսած լեզվի փոփոխությանը: Երկար ժամանակ և նույնիսկ դարեր անցնելուց հետո միայն՝ փոփոխությունն այնքան մեծ է լինում, որ լեզվի հին և նոր վիճակները խիստ տարբերվում են իրարուց»⁴:

Ընդունված է ասել, որ լեզվի մեջ ամենից արագ փոփոխվող հատվածը բառապաշարն է, իսկ քերականական համակարգում փոփոխությունները տեղի են ունենում ավելի դանդաղ: Բայց նույնիսկ բառապաշարի հիմքը՝ բառային հիմնական ատաղձը, հաստատուն է, փոփոխվում է շատ դանդաղ:

Նորմը **համակարգային** երևույթ է և ունի իր ենթահամակարգերը: Օրինակ՝ հայոց լեզվի նորմը ունի իր **ենթանորմերը**՝ ըստ լեզվի տարբերակային ձևերի, ինչպես՝ արևմտահայերենի նորմ և արևելահայերենի նորմ, բանավոր և գրավոր խոսքի նորմեր, գրաբարի և միջին հայերենի կամ բարբառային խմբերի նորմեր և այլն: Այն, ինչ լեզվական այս կամ այն տարբերակում նորմ կամ կանոն է, այլ տարբերակ(ներ)ում կարող է նորմ չդիտվել: Օրինակ՝ արևմտահայերենի բառապաշարային համակարգի միավորներ են **հոս, ասանկ, էրիկ, աղեկ, աղվոր** և այլն, բայց դրանք դուրս են արևելահայերենի լեզվական կանոնի շրջանակներից: Կամ՝ արևելահայ բարբառներից հատուկ **ըստեղ, ընչի, հիմա, վռագ** հնչյունափոխական և բառային տարբերակները բնավ չեն կարող լեզվական կանոն համարվել զրական լեզվի համակարգում կամ արևմտահայ բարբառներում:

Լեզվական նորմը չի հորինվում: Կանոնները ձևավորվում են լեզվի բնականոն զարգացման արդյունքում: Նորմավորումը կամ, ավելի ստույգ, նորմերի կանոնակարգումը իրականացնում են մասնագետները հատուկ որոշումների միջոցով: Դրանք արձանագրվում են բառարաններում, տեղե-

³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 10:

⁴ Մ. Աբեղյան, Յայոց լեզվի տեսություն, Եր., 1965, էջ 11-12:

կազմերում, լեզվի տեսչության հրատարակած տեղեկատու ժողովածուներում և այլուր ու ըստ ամենայնի ներկայացվում հանրությանը:

Լեզվի նորմավորման չափանիշները: Հարց է առաջանում՝ երբ է լեզվական այս կամ այն կանոնը դառնում օրինաչափություն, ինչ սկզբունքով պետք է առաջնորդվել տեղաշարժը որպես լեզվական կանոն արձանագրելիս: Այլ կերպ ասած՝ որո՞նք են **լեզվի նորմավորման կամ կանոնակարգման չափանիշները:** Մեզանում, ինչպես վերը նշվեց, հարցին հանգամանորեն անդրադարձել է լեզվաբան Ջարիկ Աղաջանյանը: Ի մի բերելով հարցի մասին օտարագրի և հայ լեզվաբանների կարծիքները՝ նա լեզվի նորմավորման օրենքներ կամ չափանիշներ է սահմանում հետևյալները. «Լեզվի նորմավորումը պայմանավորված է ա) սլոյալ երևույթի լեզվի համակարգին համապատասխան լինելու, բ) հաղորդակցության մեջ մշտապես և ընդհանուրի կողմից օգտագործվելու, գ) հասարակության կողմից հավանության արժանանալու, դ) կանոնական, օրինական ճանաչում ստանալու սկզբունքների հաշվառումով: Լեզվի նորմավորման մեծագույն ազդակը նրա ձգտումն է դեպի ընդհանրացում և միօրինակացում»⁵: Այլ լեզվաբաններ առաջնությունը տալիս են մեկ կամ մյուս սկզբունքին և կամ հավելում այլ չափանիշներ ու գործոններ:

Մեր կարծիքով՝ լեզվի նորմավորման չափանիշները կարելի է սահմանել հետևյալ կետերով.

1. Լեզվական նորմի բնորոշ նշաններից են լեզվական միջոցի **գործածականությունը, հասարակական ճանաչումը և ընկալումը:** Լեզվական այս կամ այն իրողությունը կանոնի վերածվելու համար անպայման պետք է ընդունվի հասարակության կողմից, տարածում գտնի հանրության մեջ: Դա հնարավոր է տևական գործածության ու աստիճանաբար տարածվելու շնորհիվ: Իսկ լեզվական իրականության տարածվելու, ընկալվելու և հասարակական ճանաչում ձեռք բերելու հիմնական պայմանը լեզվական գործունեության բուն կոչմանը ծառայելն է, որ է՝ հաղորդակցումը: Մանուկ Աբեղյանի համոզմամբ՝ լեզվի կանոնարկման խնդիրները, լեզվական իրողության պահպանությունը կամ կորուստը պետք է դիտարկվի այս տեսանկյունից և այս առումներով: Լեզվական փոփոխությունների կամ տեղաշարժերի համար առանձնացնելով մի քանի հիմնական պատճառներ՝ «անհատների գիտակցաբար» միջամտությունը, «օտար լեզուների ազդեցությունը» և մանավանդ «ակամա և անգիտակից» փոփոխությունները, որոնց «շարունակ ենթակա են լեզվի բոլոր իրականությունները», որ ի վերջո լեզվի բնականոն զարգացման ճանապարհն է, Աբեղյանը լեզվի կանոնարկման էությունը հանգեցնում է միմյանց հասկանալի լինելու նպատակահարմարության պահանջին: «...Փոփոխության իսկական պատճառն ուրիշ բան չէ, - գրում է Աբեղյանը, - բայց եթե լեզվի սովորական գործունեությունը, որով սովորում և գործածում ենք լեզուն: Այստեղ արդեն չկա որևէ դիտավորված ներգործություն լեզվի վրա, որևէ ուրիշ նպատակ, բացի վայրկյանի կարիքից, որ է՝ ցանկություններն ու մտքերը հասկանալի դարձնել ուրիշին: Լեզվի այս սովորական կիրառության, սովորական կենդանի խոսվածքի ժամանակ ահա ծագում են լեզվական նոր ձևերը, և ինչ-

⁵ **Ձ. Աղաջանյան**, Ձևաբանական նորմ և խոսքի մշակույթի հարցեր, Եր., 2007, էջ 33:

պես օրգանական բնության զարգացման մեջ, նույնպես և լեզվի զարգացման մեջ ծագած նոր լեզվական իրակությունների ավելի կամ պակաս նպատակահարմարությամբ որոշվում է նրանց պահպանությունը լեզվի մեջ կամ կորուստը»⁶:

Նպատակահարմարության և տարածված լինելու հիմքով են, օրինակ, վերջին տարիներին մեր լեզվի բառապաշարում հաստատվել հազարավոր նոր բառեր և բառիմաստներ՝ **թափանցիկ** (վերահսկելի, արդար), **զամբյուղ** (սպառողական զամբյուղ), **համացանց**, **ընտրախախտում**, **հավաստագիր**, **ընտրազանգված**, **հեռուստախաղ**, **քարոզարշավ**, **ինքնիրավչություն**, **հրադադար**, **այլընտրանքային** և այլն: Ավելին, շատ գործածվելու և տարածվելու հետևանքով երբեմն լեզվական կանոնի և օրինաչափության ուժ են ստանում նաև տվյալ նորմի տեսակետից բառային սխալ տարբերակներ, բառաձևեր ու քերականական կառույցներ, ինչպես՝ **արծագանք** (փոխ.՝ **արծագանգ**), **երկխոսություն** (փոխ.՝ **երկախոսություն**), **կայանալ** (փոխ.՝ **տեղի ունենալ**), **տնօրինություն** (**дирекция** իմաստով, փոխ.՝ **տնօրենություն**), **շերամ** (փոխ.՝ **շերաս**), **տանից** (փոխ.՝ **տնից**) և այլն:

Ասվածը բնավ չի նշանակում, որ լեզվական իրողությունը եթե տարածում գտավ, անպայման պիտի դառնա նորմ, ճանաչվի որպես լեզվական կանոն: Բանավոր խոսակցական հայերենում գործածական են շատ իրողություններ, որոնք տեղ չունեն և առաջիկայում չեն էլ կարող տեղ ունենալ գրական լեզվի համակարգում: Դրանք գռեհկաբանություններ են, հասարակաբանություններ, օտար բառեր, քերականական անճիշտ ձևեր ու կառույցներ: Լավագույն օրինակը խոսակցականում գործածական դարձած՝ օժանդակ բայի եզակի երրորդ դեմքի բարբառային ձևն է (գործածվում է նաև որպես հանգույց)՝ **զնում ա, երգում ա, լավ ա, նա ա, երեխա ա** ևն: Նախ՝ այդ **ա**-ն խիստ անբարեհունչ է **եմ** օժանդակ բայի համապատասխան ձևի համեմատությամբ (**զնում է, երգում է, լավ է, նա է, երեխա է**): Բացի այդ՝ **ա**-ի դեպքում ակնհայտորեն խախտվում է հարացույցի և՛ արտասանական, և՛ ձևային կազմը: Ներկայի շարքում՝ **եմ [էմ], ես [ես], ա [ա]** (փոխ.՝ **է**), անցյալի շարքում՝ **էի [էի], էիր [էիր], էր [էր]**: Ժխտական ձևերում **եմ**-ի դեպքում գործում է հստակ նորմավորված հարացույց՝ **չեմ, չես, չի (չէ)**: Այնպես որ, այդ **անախորժ ա**-ն (Հր. Աճառյանի բնորոշումն է) վերականգնելու բոլոր փորձերը առայժմ դատապարտված են և հակասում են լեզվի զարգացման ընդհանուր տրամաբանությանը:

2. Համապատասխանություն լեզվի կառուցվածքին, լեզվի զարգացման ներքին օրինաչափություններին: Լեզուն համակարգ է, որի տարրերն ու բաղադրիչները սերտ առնչությունների ու փոխապայմանավորված կապի մեջ են: Այդ կապը ամրագրված է որոշակի և համեմատաբար կայուն օրինաչափություններով: Դա նշանակում է, որ զարգացման գործընթացում տեղաշարժերը էական հակասության մեջ չեն կարող մտնել գործող օրինաչափությունների հետ, քանի որ կխախտվի լեզվի բուն կառուցվածքը: Լեզվական տեղաշարժերը հիմնականում օբյեկտիվորեն հանգում են այդ օրինաչափությունների հաստատմանը: Շատ բնորոշ օրինակ

⁶ Մ. Աբեղյան, նշվ. աշխ., էջ 12-13:

են հայերենի բայի խոնարհման համակարգում վերջին տասնամյակներում կատարվող տեղաշարժերը: Նշենք դրանցից մեկ-երկուսը: Մի շարք անկանոն բայերի անցյալ կատարյալի զուգաձևերից գրական հայերենում գնալով սկսում են գերակշռող դառնալ կանոնավոր բայերին բնորոշ տարբերակները, ինչպես՝ **բերի//բերեցի⇒բերեցի, դրի//դրեցի⇒դրեցի, տվի//տվեցի⇒տվեցի** ևն: Կամ՝ հայերենի բայական համակարգում գործող կանոն է հրամայականի դրական ձևերից արգելականի կազմությունը (**գրի՛ր–մի՛ գրիր, կարդա՛–մի՛ կարդա**). սոսկածանցավոր և պատճառական բայերի արգելականի զուգաձևերից գրական լեզվում այսօր ակնհայտորեն հաստատվել են այդ ընդհանուր օրինաչափությամբ ձևավորված կազմությունները (**մի՛ մտնիր//մի՛ մտիր⇒մի՛ մտիր, մի՛ մոտենար//մի՛ մոտեցիր⇒մի՛ մոտեցիր, մի՛ խոսեցնիր//մի՛ խոսեցրու⇒մի՛ խոսեցրու**) և այլն: Առաջանում են նաև, ինչպես վերը տեսանք, առանձին շեղումներ, բայց դրանք որևէ էական դեր չեն կատարում լեզվի ընդհանուր զարգացման գործընթացում:

3. Լեզվական կանոնի հաստատման մեջ կարևոր դերակատարում ունի նաև **լեզվական ավանդույթը**: Տարիներով, ինչո՞ւ չէ, նաև դարերով հաստատված լեզվական կանոնը պահպանվում է երբեմն ավանդույթի ուժով. դժվար է լինում հրաժարվել դրանից գիտականորեն տրվող համոզիչ փաստարկումների դեպքում անգամ: Դա նաև հոգեբանական խնդիր է. ավանդախախտությունը հասարակական և անհատական հոգեբանության բնորոշ գիծ չէ: Օրինակ՝ մոտ մեկ տասնամյակ առաջ ՀՀ լեզվի պետական տեսչության որոշումը՝ **ՋԼՄ** (Ձանգվածային լրատվության միջոցներ) հապավումի փոխարեն գործածել **ՋՏՄ**-ն (Ձանգվածային տեղեկատվության միջոցներ)⁷, այդպես էլ կիրառություն չգտավ, քանի որ նախկին տարբերակը ավանդույթի ուժով հաստատուն գործածություն ուներ մեզանում: Ավանդականությանը և սովորույթի ուժով են պայմանավորված ուղղագրական բազմաթիվ նորմեր, մասնավորապես ձայնեղ բաղաձայնների ուղղագրությունը, մեծատառերի գրությունը, քերականական մի շարք իրողությունների գործածությունը և այլն:

Էդուարդ Աղայանը, լեզվի կանոնական մակարդակը (կանոնը) համարելով խոսքային միավորների ընդհանուր և վերացարկված լեզվական համակարգ, որ «գոյություն ունի տվյալ լեզվով խոսող հանրության անդամների գիտակցության մեջ», հակված է լեզվի տարրերի ու կանոնների նկարագրությունը վերացական հայեցակետով հանգեցնելու այն գործոնների նկարագրությանը, որոնք ավանդական են, պատմականորեն ձևավորված և պայմանական որակներ ունեն: «Այն, որ արդի գրական հայերենի կանոնական համակարգում,- գրում է նա,- ճիշտ է **մարդու** և ոչ՝ **մարդի**, որ է հնչյունն ունի գերազանցապես բաց արտասանություն և ոչ՝ փակ, ուստի այդ արտասանությունն է ճիշտ, արդարանում է միայն լեզվի ավանդականությամբ»⁸: Քննարկելով բայի խոնարհման համակարգում «անկանոն» ձևերի կանոնական գործածությունը (**կերա<ուտեցի**) գրական լեզ-

⁷ Տե՛ս «Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու», Եր., 2006, էջ 227:

⁸ **Է. Աղայան**, Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Եր., 1967, էջ 15-16:

վում՝ Գ. Սևակը դրա հիմնական նախապայման է ընդունում սովորույթի ուժը: «Որովհետև այսպես է ընդունված լեզվի մեջ,- գրում է նա,- այդ է թելադրում մեր լեզվի **ավանդությունը**, որ ճիշտ կլինեք կոչել «նյութի պահպանման օրենք»»⁹: «Որքան էլ լեզվական նորման սահմանվում է հրահանգի, կարգադրության, երբեմն նաև պարտադրանքի թույլ աստիճանով,- շարունակում է Լ. Եզեկյանը,- այնուամենայնիվ այն հենվում է սովորույթի վրա, գործածության սովորույթի և ընդունված ձևերի վրա»¹⁰: Գ. Սևակը, սակայն, անում է նաև հաջորդ քայլը. ավանդականությունը որքան էլ հզոր գործոն է, նկատում է նա, այնուամենայնիվ միակը չէ, և հաճախ ավանդախախտությունն է առաջ մղում լեզվի զարգացումը և պարտադրում նորմավորման գործառնություններ: «Ավանդությունը խոշոր գործոն է լեզվի մեջ, սակայն ոչ ամենակարող և միահեծան.... Իհարկե, ճիշտ է այն պնդումը, թե մենք այսպես ենք խոսում (և գրում), որովհետև այսպես են խոսել (և գրել) մեր ծնողները, որովհետև այդպես են խոսում (և գրում) ուրիշները, այլապես մենք չենք հասկանա ոչ միայն մեր ծնողներին, այլև մեր հասակակիցներին: Սակայն ավելի ճիշտ կլինի, եթե ասենք, թե մենք խոսում (և գրում) ենք այնպես և միաժամանակ ոչ այնպես, ինչպես խոսել (և գրել) են մեր ծնողները, ինչպես խոսում (և գրում) են ուրիշները: Այս «այնպես» հրամայականորեն պարտադիր է ավանդության անողոր օրենքի համաձայն, ժառանգության անխուսափելի օրենքի համաձայն, սակայն այդ օրենքի կողքին, նրա հետ միասին և նրանից անջատ գոյություն ունի և մի ուրիշ օրենք՝ նույնքան կարևոր և նույնքան պարտադիր: Այդ երկրորդ օրենքը առաջինի բացասումն է, նրա հակադրությունը. սա ավանդախախտությունն է, որ ճիշտ կլինեք կոչել «նյութի նորոգման օրենք»: Այս երկու տարամերժ օրենքները գործում են յուրաքանչյուր լեզվի մեջ և առաջ տանում նրա զարգացումը»¹¹:

4. **Այլ չափանիշներ:** Գործում են նաև չափանիշներ, որոնք առավել բնորոշ են լեզվական այս կամ այն մակարդակին: Այսպես՝ **նորակազմություններում** (բառային մակարդակ) ոչ միայն գործում է բառաբարդումներում հայերենին հատուկ բառակազմական ներքին օրինաչափությունը (բաղադրիչների լրացում-լրացյալ հարաբերությունը), այլև կարևոր գործոններ են դառնում մի շարք այլ չափանիշներ՝

ա. Հասկացության բովանդակությունը հստակորեն արտահայտելը: Չափանիշը առավելապես վերաբերում է նոր ստեղծված բառերին: Օրինակ՝ **ընտրազանգված, համաներում, տարածաշրջան** բառերը հստակորեն արտահայտում են իրենցով նշանակվող հասկացությունների իմաստները և ուստի արագ հաստատվեցին լեզվի բառապաշարում: Հակառակը՝ **արհեստավարժ, սպայանոց, երաժշտանոց, հրասայլ** բառերը կարծես այդ հատկանիշը չունեն և դժվարությամբ են մուտք գործում լեզվի բառապաշար: Հնից ավանդված շատ բառերում այդ հատկանիշը չի գիտակցվում կամ հստակորեն արտահայտված չէ: Օրինակ՝ **հրացան** բառը իր նախնական իմաստով նշանակել է **հուր ցանող, ատրճանակ-ը՝ կրա-**

⁹ Գ. Սևակ, Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց, Եր., 2009, էջ 28:

¹⁰ Լ. Եզեկյան, Հայոց լեզվի ոճագիտություն, Եր., 2007, էջ 95:

¹¹ Գ. Սևակ, նշվ. աշխ., էջ 28-29:

կով սպանել, սակայն այսօր դրանք ընկալվում են այլ իմաստներով, բայց դա չի խանգարում հաղորդակցմանը:

բ. Բառի տարածվելու և համագործածական դառնալու տեսակետից չափազանց կարևոր են բառի նաև **ձևային-արտասանական հատկանիշները**: Նոր կազմված կամ փոխառյալ նորաբանությունը նախընտրելի է, որ լինի **կարճ և բարեհունչ**: Օրինակ՝ **այլուրեքություն** բառը փոխարինելու է գալիս օտար **ալիբի** բառին: Սակայն առաջինը ակնհայտորեն երկար է ու անբարեհունչ, թեև հասկացության իմաստը կարծես հստակ է արտահայտում, հայ մարդու համար հասկանալի է և ընկալելի: Օտար բառի արտասանությունը չի հակասում հայերենի արտասանական հատկանիշներին. չկա բաղաձայնների կուտակում, ձայնային զուգորդումները անբնական չեն ևն: Հայերեն համարժեքը տևական ժամանակ է՝ տերմինային համակարգում չի դառնում ընդհանուր գործածական: Կամ՝ նույն պատճառներով **կիլոգրամ**, **կիլոմետր**, **ֆուտբոլ**, **լավա** բառերի փոխարեն բնավ չի խրախուսվում **հազարագրամ**, **հազարամետր**, **ոտքագնդակ**, **հրափրփուր** արտահայտությունների գործածությունը:

Եթե **ֆիզիկա**, **մաթեմատիկա**, **տերմին**, **բյուջե**, **կադաստր**, **ալիմենտ** և նման փոխառությունները հայերենում դյուրին են արտասանվում և գրվում, ապա ոչ միայն հայերենով չեն ստուգաբանվում, այլև դժվար արտասանվող ու գրվող, դժվարընկալելի, ուստի և դժվարհիշելի են **տետրաէդր**, **կոնգրուենտ**, **կոմպլանար**, **իդենտիֆիկացիա** և նման բառերը: Դրանց հայերեն համարժեքները նախընտրելի են՝ **քառանիստ**, **համընկնելի**, **համահարթ**, **նույնականացում**:

գ. Նոր բառը, լինի դա փոխառություն թե նորակազմություն, պետք է ունենա **գործառական ճկունություն**, **արտադրողականություն**: Երբեմն փոխառյալ բառը լինում է ավելի արտադրողական, ունենում է բառակազմական ճկուն հնարավորություններ, հեշտ է գործածվում բառակապակցություններում: Օրինակ՝ **բիզնես** բառի համարժեք է առաջարկվում **գործարարություն**-ը, որը, սակայն, որոշային կիրառություններում բնավ էլ չունի իր օտար տարբերակի գործառական հնարավորությունները. չեն հնչում **գործարար**(ական) **ծրագիր** (բիզնեսծրագիր), **գործարար**(ական) **քարտ** (բիզնեսքարտ), **գործարար**(ական) **փաթեթ** (բիզնեսփաթեթ) կամ **գործարարական նախագիծ** արտահայտությունները: Իսկ ինչպե՞ս վերակոչել **Հայբիզնեսբանկ**-ը: Նմանապես գործառական ճկունություն չունեն, օրինակ, **բանկ**-ի փոխարեն **դրամատուն**-ը (**Հայխնայդրամատուն**←**Հայխնայբանկ**), (**դրամատնային**←**բանկային**), **կոռուպցիա**-ի փոխարեն **կաշառում**-ը (**հակակոռուպցիոն**, **կոռումպացված**), **ռադիո**-ի փոխարեն **ձայնասփյուռ**-ը (**ռադիոընդունիչ**, **ռադիոֆիզիկա**, **ռադիոհեռագիր**, **ռադիոսիրող**, **ռադիոհեռուստատեսություն**) և այլն:

դ. Նորմավորման չափանիշ կարելի է համարել նաև **լեզվական նշանի** (բառ, բառաձև, քերականական կառույց և այլն) **գործածությունը ճանաչված և հեղինակություն վայելող անձի կամ սոցիալական այս կամ այն խմբի կողմից**: Երևույթը դարձյալ առավել հատուկ է բառային կազմին. այս ճանապարհով են բառապաշար մուտք գործում հեղինակային նորակազմությունները, որոնք ստեղծում և շրջանառության մեջ են

դնում լեզվական նուրբ զգացողություն ու ճաշակ ունեցող գրողը, լեզվաբանը, լրագրողը, պետական, քաղաքական կամ մշակութային գործիչը և այլք, օրինակ՝ **ամենազգաստ, ամենաազդեցիկ** (Նարեկացի), **ոսկեհուր, ոսկեփրփուր** (Թումանյան), **արևահամ, հեզաճկուն** (Չարենց), **առաջապահ, նշանոց, վերջապահ** (Աբեղյան), **զետանց, կրակահերթ, շրջանցել, փոխհրածություն** (մամուլ) և այլն: Նոր բառեր ստեղծելու համար լեզվական ճաշակ ու զգացողություն է պետք: Հաճախ նոր ստեղծված ոչ միայն դիպվածային բառերը, այլև հանրական նորակազմությունները չեն գոհացնում հասարակության լեզվական պահանջները և դուրս են մնում գործածությունից, նույնիսկ եթե կերտված են ճանաչված հեղինակի կողմից: Օրինակ՝ ի տարբերություն Մ. Աբեղյանի ստեղծած մի շարք հաջող կազմությունների՝ այդպես էլ հայերենի բառապաշար չանցան նրա իսկ կերտած ռազմական առանձին տերմիններ՝ **ձիգ** (выстрел), **բաժնյակ** (дивизион), **ինքնեկ** (автомат), **մեկնազեն** (партизан): Անհաջող նորակազմություններ են նաև հետևյալները՝ **անասնաշենք / անասնոց** (=գոմ), **ավարտագիր / ավարտաճառ** (=դիպլոմ), **երաժշտանոց** (=կոնսերվատորիա), **կորիզաբան** (=ատոմագետ), **կորիզային բնագիտություն** (=միջուկային ֆիզիկա), **հանրակառք** (=տրամվայ), **հրասայլ / մարտասայլ** (=տանկ), **հրասայլավոր / հրասայլորդ** (=տանկիստ), **սպայանոց / սպայախումբ** (=շտաբ), **ուժանիվ** (=հեծանիվ) և այլն, որոնք, ըստ էության, չեն գոհացնում նորմավորման մյուս չափանիշները:

Լեզվական նորմը մշակված և ամրակայված լեզվական կանոնն է **լեզվի բոլոր մակարդակներում**: Այս մոտեցմամբ էլ առանձնացվում են լեզվի հիմնական նորմերը՝ **արտասանական, բառապաշարային, քերականական**: Այդ մակարդակներում առանձնացվում են նաև **ենթանորմեր**, ինչպես, օրինակ՝ ուղղախոսության և ուղղագրության նորմեր, բառակազմական նորմեր, նախադասության կազմության օրենքներ ու օրինաչափություններ և այլն: Դրանցից յուրաքանչյուրը բնորոշվում է նաև նորմավորման իրեն յուրահատուկ չափանիշներով, բայց դա արդեն առանձին ուսումնասիրության նյութ է:

Այսպիսով, լեզվական իրակությունների նորմավորման դրսևորումները որքան էլ բազմազան են, այնուամենայնիվ դրանցում առանձնանում են որոշակի չափանիշներ, որոնք հետազոտողի համար կարող են հիմք դառնալ լեզվական տեղաշարժերը գնահատելու, մշակելու և նորմատիվ քերականության դասագրքերում դրանք արձանագրելու համար: Այդ գործընթացը պետք է կատարվի պարբերաբար, հակառակ դեպքում էական խզում կարող է առաջանալ լեզվի խոսակցական և գրական տարբերակների միջև, ինչը իր հերթին կարող է ներազդել գրական լեզվի բնականոն զարգացման ընթացքի վրա:

Բանալի բառեր – լեզվական նորմ, ավանդույթ, նշան, չափանիշ, տարածվածություն, արտադրողականություն, համապատասխանություն օրինաչափություններին, կանոնարկում

ЮРИЙ АВЕТИСЯН – Языковая норма: критерии нормирования. – К вопросам языковой нормы в той или иной мере причастны все грамматисты, писавшие о развитии языка либо языковых особенностях. Несмотря на существенные разногласия и по теоретическим вопросам, и по конкретным критериям языковой правильности, можно выделить ряд признаков, позволяющих охарактеризовать понятие нормы. Можно также указать общие принципы для критериев нормы, такие как всеобщее понимание языкового средства, его соответствие внутренним закономерностям развития языка и языковым традициям, гибкость, продуктивность, употребление авторитетными лицами либо той или иной социальной группой.

Ключевые слова: *языковая норма, традиция, знак, критерий, распространённость, продуктивность, соответствие закономерностям, правильность*

YURI AVETISYAN – Linguistic Norm: The Criteria of Standardization. – All the grammarians who have expressed their opinions about language development or varieties of language have to some extent dealt with the problems of language standardization. There are differences of opinion both in the theoretical understanding of the problem and the criteria preferences of language regulation. But among these opinions there are approaches which stand out from the rest. They allow us to define the concept of linguistic norm with some essential features and to determine some universal principles, which, in our opinion, can be defined as follows: public recognition and perception of language medium, the conformity with the inner development of the language, linguistic tradition, clearly expressing the content of the concept, the formal-articulatory features of linguistic reality, functional flexibility – productivity, the use of language sign by a well-known person enjoying authority or by this or that social group.

Key words: *linguistic norm, tradition, sign, standard, prevalence, productivity, conformity with laws, regulation*